

توسعه پایداری محله‌ای در راستای مدیریت شهری

صحرا لطفی^{۱*}، مرضیه اله دادی^۲

دانشجوی کارشناسی طراحی صنعتی، گروه طراحی صنعتی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران
عضو هیات علمی گروه طراحی صنعتی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران. (m.allahdadi@alzahra.ac.ir)

چکیده

این مقاله در باب مفهوم توسعه پایدار با تاکید بر توسعه و چشم اندازهای محله‌ای می‌باشد. توسعه پایدار به معنای حرکت بر محور انسان _ محیط است، این حرکت برای رسیدن به پیشرفت‌های اقتصادی و اجتماعی بلند مدت در محیط زیست انسانی می‌باشد. محیط‌های شهری جمعیت بالاتری را نسبت به خود اختصاص داده‌اند و به همان نسبت سطح مصرف و آلودگی‌ها نیز در آن‌ها بیشتر می‌باشد. لذا این نکته اهمیت پرداختن به موضوع مدیریت شهری را دو چندان می‌کند.

بازسازی اجتماعی در شهر بر اساس توسعه محله‌ای در چند دهه اخیر و در برخی از کشورهای جهان در قالب طراحی شهری مورد توجه قرار گرفته است. محله‌ها به عنوان هسته‌ی مرکزی شهرها، اجتماع کوچک تر از یک جامعه بزرگ‌تر را نشان می‌دهند که نقشی اساسی و غیر قابل انکار در بهبود شرایط شهری بلند مدت را دارند. این پژوهش به روش تحلیلی - توصیفی به بررسی توسعه پایدار اجتماعی در طراحی شهری پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: توسعه اجتماعی، توسعه پایدار، شهر، محله، مشارکت اجتماعی.

مقدمه

امروزه توجه به مسئله‌ی پایداری و توسعه پایدار بسیار حائز اهمیت است. توسعه پایدار به عنوان یک روش برای پیشبرد اهداف و راهی برای رسیدن به جامعه‌ای دوست دار محیط زیست که در عین توجه به مسائل زیست محیطی جامعه ای مفید برای انسان امروزه بوده و توجه به اهداف و راحتی او در اولیت قرار داشته باشد. شهر پایدار برآمده از فرایند توسعه است که ذهنیت و امکان ارتقای همیشگی سلامت اجتماعی، اقتصادی، بوم شناسانه شهر و منطقه آن را فراهم کرده و این ذهنیت و امکان را به عینیت و اقدام مبدل ساخته است. (صابری فر، ۱۳۸۳)

مدیریت شهری برای بازنگری در روش‌های اراده شده و به کار رفته در طراحی شهری، تلاش دارد تا به راهکاری برای ایجاد محیطی سالم و آرام برای شهوند برسد. یکی از مسایل مهم و ضروری در اهمیت شهری توجه به قابلیت‌ها و امکانات موجود در شهر است با توجه به گستردگی فضاهای شهری و ایجاد کلان شهرها، شهرها به فضایی با وسعت بالا که هر منطقه با منطقه دیگر تفاوت‌هایی دارد تبدیل شده است. این تفاوت‌ها شامل امکانات بومی و شرایط متفاوت فرهنگی و اجتماعی نیز می‌شود. لذا توجه به محله برای رسیدن به یک آرمان شهر اهمیت دوچندان دارد. در واقع برای رسیدن به یک کل مطلوب باید از جزء به کل رسید، خصوصا برای محیط‌هایی که قابلیت‌های گوناگون و امکانات متفاوتی را شامل میشوند.

توسعه پایدار اجتماعی

توسعه پایدار به تحولات رشد اقتصادی و اجتماعی به صورت همه جانبه با تاکید بر همبستگی میان نسل‌ها اعتقاد دارد. به این معنا که توسعه یافتگی و بهره‌گیری از مواهب کره‌ی خاکی حق تمامی موجودات بشر می‌باشد و همچنین به این نکته تاکید دارد که نسل‌های بشر از یک‌دیگر گسسته نیستند، بلکه در مقابل یک دیگر مسئولیت دارند. در اوایل دهه ۱۹۹۰، به طور مشخص از کنفرانس ریو، ضرورت بازنگری روال توسعه جهانی با نگرش توسعه پایدار پذیرفته شد، توسعه‌ای که نیازهای کنونی را بدون کاستن از توانایی نسل‌های آتی در برآوردن نیازهایشان پاسخگو است. توسعه پایدار به عنوان یک راه حل کار آمد در زندگی امروزه انسان و راه گشای حل بسیاری از معذلات زیست محیطی، انواع و اقسام گوناگون را در بر می‌گیرد که یکی از بخش‌های مهم و اساسی خصوصا در مسائل طراحی درون شهری و سازگار با زیست انسان، پایداری اجتماعی می‌باشد.

برخی معتقداند که عدالت اجتماعی و تعادل زیست محیطی لازم و ملزوم یک دیگرند و تحقق یکی بدون دیگری غیر ممکن است. (همان، ۱۰)

شهر پایدار نه به شیوه‌ی اقتصادگرایانه و از بالا بلکه به گونه‌ای مردم سالارانه و از پایین ساخته می‌شود. شهرها امروزه درگیر آلودگی‌های زیست محیطی، ترافیک، ازدحام جمعیت و آلودگی‌های صوتی هستند که این امر توجه به پایداری در شهرها را دو چندان می‌کند البته که در جهت پایداری اجتماعی به لحاظ ارتباطها و مشارکت‌های مردمی در امور مربوط به شهر و محله سکونت آن‌ها را هم باید در نظر گرفت.

محله پایدار در راستای شهر پایدار

به دنبال افزایش مشکلات در سطح جهان، متفکران و نظریه پردازان در طول سال ها به دنبال یافتن راه کارها برای حل مشکلات بودند یکی از نظریات و دیدگاه ها توسعه پایدار می باشد. (معصومی، ۱۳۸۹)

بازسازی اجتماعی در شهر بر اساس مدل توسعه‌ی محله‌ای در برخی از کشورهای جهان در قالب طراحی شهری مورد توجه قرار گرفت. شهر پایدار برآمده از فرایند توسعه است که ذهنیت و امکان ارتقای همیشگی سلامت اجتماعی، اقتصادی، بوم شناسانه شهر و منطقه آن را فراهم کرده و این ذهنیت و امکان را به عینیت و اقدام مبدل ساخته است. (صابری فر، ۱۳۸۳) همان طور که هیچ شهری نمی تواند بدون اتکا به منابع و ظرفیت‌های محیطی اطرافش پایدار بماند، بدون توجه به اجزای درونی خود یعنی سلول‌های شهری نیز پایداری تحقق نمی‌یابد. با مطرح شدن این نظریه در مقیاس جهانی، مشکلات اجرایی در نیل به این نوع توسعه در جوامع مختلف پدیدار گشت که مشکل اصلی آن عدم توجه به ویژگی‌های محلی و بومی در محدوده بوده است. (موسوی، ۱۳۸۲)

محلات در جوامع شهری حکم مهره‌های اصلی را دارند در واقع شهر را میتوان یک کل واحد دانست که اجزای کوچکی مانند محلات جز لاینفک آن می‌باشند. محله‌ها در هر شهر بسته به نوع موقعیت مکانی و فرهنگی خاص خود شرایط ویژه‌ای را طلب می‌کنند. نقش و کارکرد محله در حیات اجتماعی جوامع باستان چنان بود که کمابیش هیچ خانواده یا فردی نمی‌توانست بدون آن که خود را متعلق به محله بداند از یک زندگی متعادل برخوردار شود. با مطرح شدن محله به عنوان «سلول زندگی شهری» تحقق توسعه‌ی پایدار نیز تنها در قالب توسعه‌ی محله در مقیاس محله‌ای در ادامه تفکر «جهانی بیندیش، محلی عمل کن» دنبال شد. با توجه به اینکه در حال حاضر ۶۰ درصد مردم جهان در شهر ها زندگی می‌کنند. (معصومی، ۱۳۸۹) توسعه‌ی محله‌ای پایدار تنها یک نوع واحد همسایگی، محله، شهر و یا ناحیه توصیف نمی‌کند. به طور کلی محله‌ی پایدار با در نظر گرفتن توان زیست محیطی به نیاز های اقتصادی _ اجتماعی ساکنانش پاسخ می‌گوید. (معصومی، ۱۳۸۹: ۶۰)

در مقیاس محله به معنای ارتقاء کیفیت زندگی در شهر « شامل همه ی ویژگی‌ها و اجزای زیست محیطی، فرهنگی، سیاست، اداری، اجتماعی، اقتصادی بدون ایجاد مانعی برای نسل آینده می‌باشد با توجه به تفاوت‌هایی که از برداشت توسعه اجتماع محله وجود دارد. نکات مشترک نیز وجود دارد که اکثر نظریه پردازان به این دیدگاه به اتفاق نظر رسیده اند، بر این اساس توسعه‌ی محلی عبارت است از : فرایندی مبتنی بر مشارکت داوطلبانه مردم ساکن در محله در کلیات و تصمیم گیری‌های مربوط به بخش خود، در جهت بهبود شرایط فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی. این دیدگاه حل مشکلات شهری را استفاده از نیروهای توانمند درون‌زا در محلات شهری یعنی گروه‌ها و اجتماعات محلی به عنوان سرمایه‌های اجتماعی که از جایگاه و کارکرد ویژه‌ای از لحاظ حفظ و توسعه تنظیمات اجتماعی در کلان شهر برخوردار هستند. دو نظریه‌ی توسعه پایدار و مکتب محیط گرایان فرهنگی منجر به تبیین دیدگاهی با عنوان توسعه محله‌ای پایدار گردید. این دیدگاه مبین این است که محلات شهری دارای درون مایه عظیم اجتماعی و فرهنگی می‌باشند که شما باز آفرینی فرهنگ شهروندی و توجه به محلات به عنوان هسته اجتماعی ساکنان، بر توسعه پایدار محلی انجامید. (هودسنی، ۱۳۸۴)

مفهوم پایداری اجتماعی در محله

افراد به مفهوم شهروندی دارای سه حقوق مدنی، سیاسی و اقتصادی هستند که در قانون اساسی نیز به آن اشاره شده است. (معصومی، ۱۳۸۹: ۴۱)

افرادی که در یک محله زندگی می‌کنند به طبع داشتن روحیه اجتماعی که در هر یک از احاد بشریت یافت می‌شود در امور مربوط به محیط زیست اجتماعی محله‌ای خود باید مشارکت داشته باشند. اما امروزه با وجود عواملی چون بی‌رغبتی ساکنان شهرها خصوصاً در شهرهای بزرگ، پانگرفتن سازمان‌های غیردولتی، بی‌توجهی مدیران در استفاده از نظرات مردم، مدیریت سنتی، ناکارآمدی سیستم اداره‌کننده شهرها، عدم استفاده از تکنولوژی‌های پیشرفته در برنامه مدیریت شهری و... باعث عدم تمایل ساکنان شهرها در پیگیری امور اجتماعی و امور مربوط به محلات خود شده است. حضور اجتماعی شهروندان در جامعه شهری، مستلزم ایجاد باور عمومی در شهروندان مبتنی بر مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری شهری است. در واقع تقویت احساس تعلق به محله و شهر منجر به مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری‌های شهری می‌شود. استفاده از خرد جمعی و تکیه بر مدیریت همگانی برای شهر امروزه بر اهمیت و تاثیرگذاری این شهرها بیش از پیش افزوده است. (معصومی، ۱۳۸۹)

میدانیم که محله به عنوان اجتماعی کوچک از یک شهر که خود بخشی اجتماع بزرگ شهری است، اهمیت خود را دارد. مردم ساکن در یک محله در برخی از ویژگی‌های محیطی به لحاظ منابع زیستی، پوشش گیاهی، آب و هوا، امکانات ترددی و غذایی و... مشترک هستند، این تفاهم در ویژگی‌های زیستی و حتی در برخی از محلات تفاهم فرهنگی باید باعث نزدیک تر شدن افراد محله به یک دیگر شود به گونه‌ای که مشکلات و معضلات اجتماعی، نیازها و... را با هم چاره‌اندیشی کرده و به راه حل برسند. نحوه توسعه محله‌ها در مقیاس کلان در پرتو مشارکت، دخیل کردن مردم و بها دادن به سرمایه اجتماعی، مدیریت مردم و برانگیختن حس مسئولیت در قبال مسائل و شرایط حاکم می‌تواند موفقیت و یا شکست جامعه را در برابر حل مشکلات اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی، کالبدی و... تعیین نماید. امروزه دسترسی به وسایل نقلیه و امکان سفر-های سریع سبب شده است که مردم خود را در انتخاب مکان‌های خرید، تفریح، کار، آموزش و... آزاد ببینند حتی اگر برای رسیدن به آن‌ها مسیر طولانی را طی کنند. وقت‌های تلف شده، ترافیک، تاخیر زمانی و... پیامدهای کوچکی است که امروزه مردم کلان شهرها با آن روبرو هستند. طراحی شهری، برنامه‌ریزی و مدیریت آن باید به سمتی پیشرو که با کاهش این رفت و آمدهای درون شهری که گاهی حتی به دلیل دور بودن فضای کاری و اداری با موقعیت مسکونی برای شهروندان به وجود می‌آید، از ازدیاد جمعیت، ترافیک، رفت و آمد های خسته‌کننده و در نهایت از الودگی‌های ناشی از سوخت وسایل نقلیه شخصی و عمومی را کاهش دهد. یک محله باید تمامی امکانات و شرایط لازم برای یک زندگی شهری و بر طرف کردن نیازهای ام را داشته باشد. با نزدیک بودن محل کار هر فرد به منطقه مسکونی از رفت و آمد ها جلوگیری شده و فرد مدت زمان بیشتری را برای ارتباط و تعامل با خانواده و دوستان پیدا کند. نیازهای غذایی و امکاناتی نظیر فروشگاه‌های خرید مواد غذایی، فروشگاه‌های لباس و منسوجات و... از جمله نیازهای اولیه زیستی هر فرد است که در طراحی‌ها و مدیریت شهری باید به آن‌ها نیز پرداخته شود به گونه‌ای که نیازهای فرد را تامین کرده و لازم به رفت و آمد نباشد. علاوه بر این‌ها نیازهای آموزشی برای کودکان و بزرگسالان و کلاس‌های آموزشی و فوق برنامه، محیط‌های طبیعی و گردشگری نظیر پارک‌ها و باغ‌ها برای گذران اوقات فراغت شهروندان و... گوشه‌ای از نیازهای فردی برای زندگی در یک منطقه می‌باشد. باید توجه شود که هر منطقه و محله به لحاظ ویژگی‌های فرهنگی و بومی و... با یک دیگر متفاوت بوده که توجه به این خصوصیات

طراحی و مدیریت محله را بهتر و سازگار تر مینماید. توسعه مفهوم محله به صورتی که کاربری های غیر سکونتی را در نظر بگیرد، دیدگاهی مختص به قرن حاضر است. توجه به بحث ساختار اجتماعی ساکنان تحت لوای مسئله ای به نام هویت مطرح است که به عنوان محتوا قرار میگیرد، بسیار مهم است. اگر ویژگی های زیستی و ضروری یک فرد در محله خود پاسخ داده شود، شغل ها یی در محله به وسیله خود ساکنان در انجا پدید میاید و به دست خود افراد محله مدیریت میشود. در واقع این تفکر سعی دارد به وسیله برنامه ریزی و مدیریت در جهت کاهش الودگی های زیستی و همنشینی محیط زیست و انسان جامعه را برای نسل های آینده نیز نگهدارد و تمام منابع و امکانات در جهت رسیدن جامعه به یک جامعه پایدار بهره گیرد. جدا از نیاز های زیستی که برای فرد در محیط زندگی به وجود می آید نیازهای اجتماعی نیز وجود دارد با عدم ارتباط همسایگان با یک دیگر، توسعه ی ارتباطات و نفوذ وسایل جمعی به داخل منازل، صرف وقت زیاد برای رفت و آمد بین محل کار و سکونت، عدم وجود پیوندهای قوی، دسترسی به امکاناتی چون پست، تلفن، اورژانس، آتش نشانی و... دیگر جایی برای احساس نیاز به برقراری ارتباط با همسایگان باقی نمیگذارد. این امر باید مورد بررسی و تحلیل برای رسیدن به جامعه ای بالنده مورد بررسی و احقیق واقع شود.

اصول و معیار های پایداری محله

متفکران و صاحب نظران معیار ها و اصولی را برای رسیدن به پایداری اجتماعی در محله بیان نموده اند که به برخی از ان ها به صورت خلاصه پرداخته میشود.

۱- هویت و سرزندگی:

معنی در محله با شکل محیطی و کلیت فضایی در ارتباط مستقیم است، در حالی که وابستگی شدید زندگی افراد به فرهنگ را نباید فراموش کرد. محله با هویت محله ای است که از سایر محل ها و مکان ها متمایز می شود (لینچ، ۱۶۷، ۱۳۷۶) محله ها و فضاهای شهری میتوانند از ساختاری قابل درک برخوردار باشند به طور مثال گم شدن و گیج شدن انسان ها در شهر و محله ها، بویژه غریبه ها، تجربه ای منفی به شمار میرود. محله خوب و پایدار، سکونت گاهی است که سلامت و بهزیستی ساکنان و بقا موجودات زنده در ان تامین شود. از جمله عوامل موثر بر ایجاد سرزندگی در محله، وجود فضای عمومی مناسب است. با ایجاد فضاهای عمومی مناسب ارتباط اجتماعی ساکنان محله شکل میگیرد که این خود به لحاظ پایداری ویژگی مهمی را به پایداری اجتماعی اضافه میکند. یکی از نکات بسیار مهم ایجاد فضای ورزشی و تفریحی میباشد که باید با شاخص های ویژگی محله سازگار باشد به طور مثال اگر منطقه توشش گیاهی خاصی را دارد یا نوعی ارتباط خاص و فرهنگی ویژه ای در بین افراد محله وجود دارد برای که ایجاد فضاهای تفریحی این ها را در نظر داشت.

۲- پویایی و سازگاری:

همراه با تداوم زندگی انسان ها و زنده بودن طبیعت، محله های شهری نیز با حالت ارگانیک و پویا سیر تاریخی خود را سپری می کنند. محله ها مکان تلاقی تعاملات و عوامل اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی هستند. تغییر الگو ساختمان ها در قطعات خود (برای مثال جانمایی ساختمان های جدید در بین ساختان های موجود، ایجاد تراس و بالکن)، بلند مرتبه سازی، تغییر کاربری ها و فرسایش و نابودی درختان و فضای سبز، فرسایش زیست محیطی از طریق افزایش ترافیک، فرسودگی تجهیزات شهری و از دست دادن کارایی ان ها جز مسایلی است که جوامع شهری با ان روبرو هستند. به صورت مستمر باید به ساختار های موجود و در حال اغییر به دید سازگاری با محیط طبیعی و زیست نگاه شود.

۳- تراکم و ظرفیت های قابل تحمل محله :

تراکم مفهومی است که در انواع مفاهیم و واژه های مختلف (تراکم جمعیتی، ساختمانی، خالص و ناحیاتی) بیان میشود و در سطوح مختلف کالبدی _ فضایی از موضوعات کلیدی و تعیین کننده است، تراکم متاثر از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و کالبدی است و پایه مباحث سیاست گذاری، برنامه ریزی و طراحی برنامه توسعه را تشکیل میدهد. (عزیزی، ۱۳۸۲) از جمله موضوعاتی که در ارتباط مستقیم با تراکم بوده و اثرات مستقیم بر کیفیت زندگی در مقیاس محله دارد موضوع ظرفیت قابل تحمل است.

نتیجه گیری

در مدیریت و برنامه ریزی شهری ، طراحی شهری مورد بررسی و مطالعه است در این روند توجه به محله های شهر به عنوان هسته و سلول های وجودی کلان شهر مورد بررسی، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. هر محله با دارا بودن شرایط اقلیمی، محیطی و منابع گوناگون تفاوت های عمده ای با محله های دیگر دارد که این تفاوت ها در طراحی و مدیریت شهری بسیار مهم و حائز اهمیت است. یکی از نکات بسیار مهم در طراحی شهری و محله ای توجه به مشارکت های مردمی در امور مربوط به محله می باشد که امروزه شهروندان با دلسرد شدن از اثرات آن، بی میل شده اند. باید متذکر شد که توجه به مشارکت های مردمی و پایداری اجتماعی ثمر محلات بسیار مهم است که این ملاحظات و تصمیم گیری ها در گرو شناخت دقیق منطقه و ظرفیت ها و پتانسیل های موجود میباشد.

منابع:

صرافی، مظفر (۱۳۸۳)، توسعه اجتماعات محلی، شالوته پایداری کلان شهر جنوب، همایش توسعه ی محله ای، چشم انداز توسعه پایدار شهر تهران، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

موسوی، سید علی (۱۳۸۲)، بازسازی شهری با تکیه بر توسعه نظام محله ای، دفتر مطالعات و پژوهش های راهبردی سازمان فرهنگی _ هنری شهرداری تهران.

لینچ ، کوین (۱۳۸۳)، سیمای شهر، ترجمه ی دکتر منوچهر، انتشارات دانشگاه اهران، چاپ ششم، تهران .

عزیزی، محمد مهدی (۱۳۸۲)، تراکم در شهر سازی: اصول و معیار های تعیین تراکم شهری، دانشگاه تهران.

معصومی، سلمان (۱۳۸۹)، توسعه محله ای در راستای پایداری کلان شهر تهران، نشر جامعه و فرهنگ، تهران.

فرید من، اوی (۱۳۹۵)، مفاهیم پایه در معماری پایدار، ترجمه ی محمد حسین میرزا کوچک خوشنویس، نشر کتاب فکر نو، تهران.